

Fotó: Burger Barna

Hegyháti aszú avagy Egy „beérett” könyvről

Vámos Miklós *Apák könyve* (Ab Ovo, 2000) című regénye az angol, német, olasz, francia és szerb fordítás után idén Hollandiában, Spanyolországban, Görögországban, Izraelben, Litvániában, Lengyelországban és Szlovákiában is megjelenik, de kiadják az Egyesült Államokban is. Beszélgetésünkben a regény helytörténeti (tokaj-hegyaljai) vonatkozásaira is kitértünk.

Jenei László: A 19. század végén a kis Csillag Sándor a rossz bizonyítvány miatt Miskolcra szökik, ahol Vastagh Tihamér csapszék- és kávémérés-tulajdonosnál, a város szélén, egy kétes hírű utcában kézi fiúként dolgozik. Amikor érte mennek, fenyegetőzik, hogy a Bódva-patakba veszejt magát. Jó tíz kilométerrel északabbra ömlik a Bódva a Sajóba. Ezt elnézted, vagy a kis Sándor volt ennnyire elszánt?

Vámos Miklós: Az *Apák könyve* nagyon sok dokumentum alapján készült. Volt egy ilyen lázadó kamasz, aki valóban a Bódva-patakba akarta ölni magát. Fogalmam sincs, miért, én csak fölhasználtam a korabeli jelenetet. Utánanézhettem volna, hogy hol van az említett patak, de nem tettem. Bízom a forrásban. Ért más efféle meglepetés is. Egy török utazó leírta, milyenek látta a magyar városokat. Nagy mértékben fölhasználtam az ő szövegének magyar fordítását az egri jelenetben. De ő azt írta, hogy a líceumnak „négy korinthyi oszlopon” nyugszik a kupolája. P. Szűcs Júlia figyelmeztetett, hogy ez tévedés, amikor a *Mozgó Világban* megjelent az adott fejezet (a *Mozgó* az egész regényt közölte, tizenkét folytatásban, amiért nagyon hálás voltam). Nem hittem neki. Gondoltam, azóta átépíthették. De aztán leutaztam megnézni. És láttam, az egri líceumra ez a leírás sosem lehetett igaz. Újra elövettem a forrást. Rájöttem, a szerző összetévesztette Esztergomot és Egert (egy töröknek hasonlóan hangozhatnak). Ezt a hibát sikerült kijavítanom, mielőtt a regény könyv alakban megjelent. Így bízom az ember a forrásokban. Más efféle hibákat a külföldi fordítók jeleztek. (17 nyelvre fordítják, kb. az egyharmada jelent meg eddig.) A legutolsó magyar kiadásban az eddig kiderült valamennyi hibát orvosoltam. De – ki tudja, van-e még? Nehéz a történelmi regényírás, ha az ember realista.

A beszélgetés apropója az az igen széles körű ismeretanyag, melyet ebben a regényedben feldolgozol, illetve alkalmazol. Azzal kezdeném: milyen viszony fűz általában a történelmi regényekhez?

Én nem szoktam történelmi regényeket írni. Az *Apák könyve* kivétel a munkáim között. Félig-meddig ide sorolható a *Sánta kutya* is, de az „csak” a huszadik századot dolgozza föl, és az közelebb áll hozzánk, kevesebb a mellényúlási lehetőség. Az *Apák könyve* sem igazi történelmi regény, mert a jelenig (a megírás kori jelenig, tehát 1999-ig) fut a cselekmény, s számomra a történelem csak mint a jelen előtörténete fontos. A könyv alap gondolata erősen a mához szól, vagyis ahhoz az idődarabhoz, amelyet már én is átéltem. Aligha hiszem, hogy a jövőben írok még történelmi regényt. Ilyen hosszú – 300 éves – időtávút biztosan nem. Engem a jelen izgat, azon belül is az, miként viselkedik az ember kis csoportban. Családban (*Zenga Zének, Anya csak egy van*), párkapcsolatban (*Utazások erotikában*), barátok és ismerősök közt (*A New York–Budapest metró, Márkez meg én*), dinasztiaiban vagy törzsben (*Apák könyve*). Egyébiránt meggyőződésem, hogy az emberek ábrázolása mellett az én fő erősségem az idő

ábrázolása, ennek köszönhetőek azok a nagy struktúrák, amelyekre a cselekményt a regényeimben építem.

A történelmi regényekre általában jellemző, hogy ha kitalált alakok a főszereplők, a mellékszereplők között történelmi alakok is vannak. Ebben a regényben is szép számmal találkozhatunk velük (Rákócziól Petőfin át Rajkig). Mindig kézenfekvő volt a mondanivalódat leginkább támogató történelmi mellékszereplők kiválasztása?

Ezek a szereplők részint azért kerültek a regénybe, mert eredetileg olyasféle könyvet akartam írni, mint Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című munkája. Kiválasztottam száz magyar apát, híreset és hírtelent, és nekiláttam. De ezt aztán kicsit untam. Én voltaképp a saját apámról akartam regényt írni, de olyan kevés az adatom róla, hogy nem lehetett. Akkor gondoltam arra, hogy írok egyet az összes magyar apáról. Rajk például szerepelt volna a száz magyar atya között. De ettől függetlenül is, a realista prózában hagyományos eljárás, hogy a történelmi személyek epizodistaként szerepeljenek, afféle hitelesítő erőként. Tolsztojtól Balzacig így szokták a realisták.

Ugyanígy láthatjuk, hogy a történelmi események is elkerülhetetlenül megérintették a főhőseidet. Csak kivonatosan: Rákóczi-szabadságharc, jakobinus mozgalom, '48, első és második világháború, holokauszt, '56. A csaláregény minden generációját a történelem fő sodrába helyezted. Mennyire volt ez tudatos, mennyire gondoltál arra, hogy az apák megmérettetése a történelem színpadához közel történhet csak meg?

Nem a történelem volt a fontos. Hanem az, hogy egy olyan családról van szó, amelynek semmi oka vagy szándéka, hogy a történelem kerekéi közé kerüljön – de ezt képtelenség megúsni a mi vidékünkön. Mint a könyvből kiderül, egy árva a család ősatya, nem tudható, hogy ki fia, borja. Ehhez képest évszázadokon át üldözik ezt a családot a zsidósága miatt, amihez csupán házasság, illetve vállalat révén van köze. Én is így vagyok zsidó. Ha nagyon utánanéznünk, zsidó származásom vitatható. Kiirtott nagyszülőkkel és más rokonokkal a családomban mégis rögtön zsidónak jellemezem, ha zsidóznak. Ha nem, boldogan vagyok magyar.

Van ugyan egy-két generáció, melynek fő képviselői szinte bezárkóznak, annyira szeretnének „kívül maradni”. A sorsukat, a történelem sodrásába vetettséget azonban ők sem kerülhették el. Ha ők nem mentek elébe, a történelem kereste meg őket. Valóban úgy látod, hogy nem lehetett a zivataros évszázadokban „kívül maradni”?

Meggyőződésem, hogy a közép-európai kisebbségek – így a zsidóság is – semmi mást nem akart, csak beilleszkedni, és lenygelként, csehként vagy magyarként boldogulni. Erre nem volt módjuk. Örülnék, ha az én könyvem is segítene – segített vol-

na – abban, hogy e tárgyban kissé higgadjanak az indulatok. Azonban ennek semmi jele. Azt már megszoktam, hogy engem éppúgy lezsídjának, ahogyan bizonyos politikai pártokat. De az már furcsa, hogy a Nyugati téren egy hirdetőoszlopra valaki azt írta, vastag fekete filctollal: „Fasiszta Vámos Miklós!” Mivel érdemeltem ezt ki? Fogalmam sincs. Szép volna, ha mi is szembe tudnánk nézni a múltunkkal, olyasféleképpen, ahogyan például a németek. Ne legyen zsidózás, de cigányozás vagy – horribile dictu – magyarozás se legyen többé ebben a hazában.

Jól látom-e, hogy íróként te is azt sugalltad, az a férfi, vagyis apa, aki megpróbálja kivonni magát, olyan helyzetben/szerpben találja magát, amely cseppet sem „férfias” (van, aki a konyhát vezeti, van aki a gyerekekkel marad, stb). Vagyis akik mellett erős, gazdálkodó, a családot gyarapodáshoz segítő aszszonyok vannak? Valóban nem férfias ez a szerep, gondoljunk csak a több generációban feltűnő művészlelkekre?

Ez feltétlenül így van, de az *Apák könyvé*ben csak mellékesen szerepel. Az *Utazások Erotikába (Ki a franc az a Goethe?)* viszont kifejezetten erről szól. Talán azért is kelt akkora indulatokat, a férfiak nőiesednek, a nők férfiasodnak.

Valahol olvastam, hogy az *Anya csak egy van* című regényedben az anyákról mondtad el a véleményedet, a most tárgyalt könyvben pedig az apák kerültek sorra. Mintha igen élesen különböző anya/nő típus(ok) bukkannának fel a két könyvben. Lehetséges lenne, hogy ha a férfiak felől nézzük ezt az öröklési sémát (fiú utód nemzése, *Apák könyvének* továbbírása, stb.) akkor kézenfekvő konklúzió a nők/anyák felértékelődése? Másképpen: természetes-e, hogy az apaság mítoszának könyvei erősen önkritikusak?

Tudod, az ember sok mindent mond, és ritkán írják le pontosan, még ritkábban idézik pontosan. Az *Anya csak egy van* nem az anyákról szól, hanem arról a sajátságos jelenségről, hogy mostanában egyre gyakoribb két jelenség. 1. A mániás depresszió nevű betegség. 2. Az, hogy az emberek nehezebben képesek feltétel nélkül szeretni a szüleiket, elsősorban az anyjukat. Mert a hierarchikus családi kapcsolatrendszer a múlté, annak keretei közt föl sem vetődik a mérlegelés, szeretjük-e az anyánkat, annyira axiómának tetszik.

Én úgy érzem, azonos kritikai éllel írtam apákról és anyákról, még hozzá nem csak az említett könyvekben, hanem több tucat novellában és egy-két kisregényben is. Azt hiszem, kevesen írtak olyan sokat a szüleikről, mint én. Persze, fikciós műfajban dolgozom, a saját szüleim mindig csak a kiindulópontot adták, a figurák azután több élő személy összegyúrása révén keletkeztek, ebben nincs semmi különleges, tapasztalataim szerint a realista prózáírók mindközönségesen így gyúrnak az alakjaikat.

Visszatérve a történelemhez – semmiképpen nem látom, hogy heroizálni akartad volna az apák szerepét, sőt a konkrét apaszereplőid is bőven rendelkeznek gyarló tulajdonságokkal. Mindegyik mintha állandóan sodródna. Ha lehántjuk a következő generáció megalapozásának/elindításának szükségszerűségét, vagyis nem apákról beszélünk, akkor a műved lehetett volna „A Férfiról” szóló tézisregény is. Félig ösztönös kérdés: felment-e bármi alól, történelmi értelemben, a fiú utód nemzése?

Én három gyermek atyja volnék, egy felnőtt lányé és két négyéves iker kisfiúé. Mindez semmi alól nem ment föl. Ellenkezőleg, feladatok és kötelezettségek özönét rója rám. Ez persze nem panasz (bár nem is dicsekvés talán). Szerintem nem az apák sodródnak, hanem az emberek, legalábbis a többségük. Minthogy én a koromat és a kortársaimat igyekszem kifejezni, ez tükröződik minden munkámban. A heroizálás különösképp idegen tőlem, én a tragikomikus szemléletet érzem a legkorszerűbb látásmódnak. Ezen túl erősen jellemez az ironia, olykor a humor. Tudom, hogy a nagy klasszikus regények inkább humortalanok és pátoszosak szoktak lenni, nem baj. Úgy tartom, az a jó, ha mindenki marad olyan, amilyen a karaktere, és nem törődik semmiféle elvárással vagy szokással. Igyekszem ehhez tartani magamat.

A könyvben ábrázolt számos, egymást követő generáció kivétel nélkül szembesül a vallásával kapcsolatos állásfoglalás szükségességével. Közel háromszáz év alatt kálvinistából lesz zsidó (betért), zsidóból Párizsban katolikus, majd újra zsidó, ’45-ben ismét katolikus; látjuk, mire a mához érünk, annyira összekuszálódik minden, hogy még a kutatás sem kecséget identitást erősítő eredménnyel. Értem, miről szól mindez, de megfogalmazná a saját szavaiddal?

Megfogalmazhatom. Aki Közép-Európában (vagy bárhol másutt) azzal hivatkozik, hogy valamely faj, nemzetség vagy nemzet tagja, az biztosan pofára esik, ha van olyan szerencséje, hogy nyomon követheti a családfáját néhány száz évre visszamenően. Mert mindannyian vegyes saláták vagyunk. Nincs igazi német, vagy igazi magyar. Csak olyan német vagy magyar van, aki nem tud arról, miféle népek fiai keveredtek a családjába a régebbi időkben, melyek esetleg a felejtés iszapjába süppedtek már. Legyünk tehát óvatosak. Egyszersmind büszkéek erre a nagyszerű keveredésre. Mindig a keverékek a legszebbek, legszívósabbak, vagyis a legkevesbé degeneráltak. Ezt az állítást nemcsak egyes királyi családok sorsa, hanem bizonyos fajtisza kutyaé is igazolja.

Ha már az identitásnál tartunk. Néha annyira elveszni látszik az öröklési rend (mint a bejegyzésekkel teli „apák könyve” is), hogy csak egy bizonyos tulajdonság, adottság segíti az elsőszülött fiú utódot, utat találjon a múltba, az eredetéhez („Időnként megszáll a talentum, hogy a múltba jussak” – mondja az egyik szereplő). Képesek a múltba, majd fokozatosan felismerve az adottság további lehetőségeit, a jövőbe is látni. A regény végére

ez az adottság teljesen elvész, a helyét a számítógép mappái/fájljai veszik át, melyekben a közösségi emlékezet hordozóját látjuk. Az utópia beérett?

Inkább azt mondanám, hogy a huszadik század vérzivatarai nyomán nem meglepő, ha egyes nemzedékek vagy emberek többé nem akarnak tudni a családi vagy törzsi múlttól, s azt nem is hajlandóak továbbadni az utódaiknak. A regény vége azt próbálja kifejezni, hogy hiába igyekszik valaki elszakadni a közös emlékezettől, az előbb-utóbb feltör, mint a talajvíz. Akkor már okosabb szakítás helyett szembenézni vele, bármily fájdalmas is. A számítógép pedig a legalkalmasabb emberi találmány a közös tudás és közös emlékezet tárolására.

Az emlékezést, az emlékezet karbantartását mindig segíti, ha múltunk fontos helyszíneit felkeressük. Így jut a főszereplők több generációja is szűkebb pátriánkba, történelmi vármegyéink területén található településekre. Mint már említettem, Miskolcot is érintjük, mint ahogy Szilvásváradot, Egert, Sárospatakat, stb., de a legfontosabb helyszín Hegyhát. Nem a Tolna megyei Hegyhátról van szó, ez a település Tokaj mellett van – a regényben. Erről a helyről akkoriban valóban megnyílt a világ; a nemzetközi borkereskedelemnek, és Löw rabbinak köszönhetően. Hogy jutottál erre az elhatározásra, hogy ide helyezd a cselekményt? Milyen kutatásaid állnak a döntésed hátterében?

Véletlenül. Az összegyűjtött dokumentumokban és helytörténeti munkákban szerepeltek ezek a helyszínek. Kicsit persze kamufláltam, hogy ne legyenek azonosíthatóak egy az egyben. Magam sem tudom, miért nem akartam ezt. Talán azért nem, hogy ha bizonyos családok leszármazottai ráismernek a történetekre, ne érezzék magukat sértve.

A borkereskedő család alapítója a Lembergől Prágába, onnan Tokaj mellé, Hegyhátra érkező Smorakk család, és annak feje, Aaron Stern. Nagyon hiteles minden, amit erről a korról, közegről írsz. Van-e valamilyen tényleges kötődésed is ehhez a tájhoz, ezekhez a mesterségekhez? Ezen a téren önéletrajzi-e valamennyire a regény?

Sajnos nincs. Bár volna! Szinte semmilyen kötődésem sehová, mesterségekhez. Annyit tudok, hogy a nagyapám bőr- és cipőboltot tartott fön Pécsett. Az ő apja izraelita szeszfőző volt Budapesten, a Baross utca 67-ben. De ez a két adat még nem nevezhető kötődésnek. Az anyai ág férfiái pedig asztalosok voltak, Somogyszil kisközségben és Budapesten. A regényben csak annyi az önéletrajzi elem, amennyit a korban az apámnak megfelelő figuráról írtam. Apám tényleg Rajk egyik titkára volt, szegény.

Mivel erős a gyanúm, hogy egy valós település „írói álneve” Hegyhát, próbáltam beazonosítani. Csodarabbi három környékbeli településen élt: Bodrogkeresztúr, Olaszliszka,

Sátoraljaújhely. De mert nagy tiszai árvízem említesz, továbbá, hogy Hegyhát Tokaj közelében van, s onnan a fiú Rakamazra udvarolt: igazából Bodrogkeresztúr marad, vagy talán még Tarcal is (az áradás a Taktán bement, úszott minden Szerencsig). Innen, a regénybeli Hegyháttól (Tarcaltól?, Bodrogkeresztúrtól?) nem esik messze Szerencs. Amikor az első könyv (a naplóként szolgáló első apák könyve) betelik, innen, a Szerencsi papírfabrikából rendelik a másodikat (szinte fáj, hogy nem az 1782-ben alapított diósgyőri papírgyárból). Az egyik főhős Szerencsre jár, a Tulipános házban található kártyaszalonba. Ha kell, ha nem, az olvasó mániákusan beazonosít. Jót tesz a mítosznak, nem oldja fel, ha ezt tesszük, inkább erősíti. Mennyire játszottál rá erre a közismert olvasói attitűdre?

Nem játszottam rá, de számoltam vele. Az a papírfabrika, amelyről én a mintát vettem, a valóságban valahol Győr tájékán volt. Aztán a könyvtárban kerestem másikat. Tehát az pusztán a véletlen műve, hogy az általad jól ismert helyszínek szerepelnek a könyvben.

Bárhogyan van is, az én szívem Tarcalhoz húz, nekem ezt mondja a regény, hogy Hegyhát Tarcallal azonos – az anyai dédszüleim ott éltek, dédapám szülőkezelő, vincellér volt. Tudtad, hogy ma is van egy ilyen bor: Zemlén Hegyhát Tokaji Aszú?

Nem hallottam még róla, de örülök, ha így van. Igyekezni fogok szerezni egy palackkal.

Azt írtad, az *Apák könyve* úgy készült, hogy utána akár be is fejezhed az írást – a teljesség igényével, és mintegy bizonyos „tartozások” kiegyenlítéseként. Olyan tartozásokról beszélék, melyek mindnyájunkat kötnek: az elődeinkkel és az utódainkkal szemben. Hogy érzed, milyen a lelked e tekintetben az *Apák könyve* után nyolc évvel?

Kerülöm az álszerénységet. Az *Apák könyve* életem legnagyobb sikere. Belföldön és külföldön egyaránt. Sokat köszönhetek ennek a regénynek, és én hálás típus vagyok. Azt hiszem, valamiféle „főmű” az én munkásságomban. 28 könyvem jelent meg magyarul, szerintem ez a legfontosabb. Az írást ugyan nem fejeztem be, de volt egy másfél éves keserves szünet. Sajnos most is épp szünet van. Az *Utazások Erotikában (Ki a franc az a Goethe?)* miatt, mely tavaly október elsején jelent meg. Nem hasonlítom az *Apák könyvé*hez, de számomra fontos regény ez is. Remélem, most hamarabb elmúlik a szeretkezés utáni depresszióm. Mindenesetre az *Apák könyvé*vel mindennapos a kapcsolat, a külföldi megjelenések miatt. A közeli jövőben jön ki Hollandiában, Lengyelországban és Izraelben. Ha tehetem, mindig kiutazom a megjelenés időpontjában, hogy tehessek valami kicsit a regényért az idegen környezetben – ez talán a már említett hálám kifejezése.